

3.

Népfajok, embertani és egészségi viszonyok.

A honfoglaló magyarság, a mint azt előadásunk során már láttuk, a nagy magyar alföldet mindjárt kezdetben megszállotta s magyar maradt az uralkodó és fő népfaj itt a következő időszakokban is folytonosan. De már beköltözött eleink között is voltak török-tatár eredetű kazárok, kik azokhoz Konstantinos császár szerint Etel-közben csatlakoztak. A Névtelen előadása szerint pedig itt találták volna azokat őseink e tájon, mely a Tiszától az Erdély felé eső Igfon erdejéig nyúlt, a Maros és a Szamos közt, Mén Marót fejedelemsége alatt: míg ugyan csak ő Csongrád várát a benszülött szlávok kezével építteti fel Ete számára, a mint hogy más, teljes hitelű szerzők is állítják, hogy mikor a magyarok ide bejöttek, mindenütt szlávokra találtak.¹ Ha még ehhez azt is vesszük, hogy e földön itt-ott a többi vándor népekből, nev. bolgár, avar, gepida, gót, jazyg, hun stb. is maradhatott valamennyi s hogy a magyarok a vezérek korában rabló hadjárataikból rendszerint egy-egy sereg fogolylyal tértek haza, kiket itthon szolgálóikká tőnek és letelepítet-

¹ Nestor, XI.-sz.-beli orosz történetész, után Századok, 1879. 555. Hunfalvy P. u. o. 1875. és 1876. 363. és Magyarorsz. ethnogr. 453. Jireček, Gesch. d. Bulgaren 74. 76. Danielevszky és Groth orosz írók adatai a Századok 1888. évf.

tek,¹ hogy a bolgárok, besenyők és kunok közül később is nagyobb mérvű bevándorlások történtek e vidékre: mindenki elgondolhatja, hogy vidékünk népessége nem maradhatott tiszta magyarnak, hanem a sokféle népfajokkal okvetlen megegyedett. S ez vált épen a magyarság javára s ebben tünt ki annak állam alkotó s fentartó képessége, mert ily módon erősödött meg számban, még pedig úgy, hogy ez elegyedés és beolvastás közben is meg tudta óvni faji felsőbbiségét, s lényeges tulajdonait, szintugy, mint nyelvének eredetiségét és ős törvényeit. Ez a benső hódítás és gazdagodás, ez az áthasonító és felvevő képesség ép' annyira lényeges és szükséges tulajdonság volt nemzetünkre nézve, mint maga a külső honfoglalás.

A mi elsőben is a szlávokat illeti, az idegen népfajból ők szolgáltatták a legnagyobb részt, mint a kikkel a magyarok már ősz hazájokban érintkeztek s mint a kiket (szlovének) az ide érkezett ősök e területen letelepedve találtak. A szlovének voltak az uralkodó népfaj, kik Dáciiából s a Balkán félszigetről özönlve, elárasztották a magyar alföldet is, mert ez időben a Balatontól Konstantinápolyig ők szolgáltatták a föld népét.² Ők adták a jövevényeknek feleséget,³ szolgálkat és földművelőket, s azért van, hogy a háztartási, gazdálkodási, ruházati és családi neveink közé oly sok szláv elem is vegyült.⁴ Ez elem nálunk későbbi bevándorlásokkal is szaporodott, mert

¹ Piligrin 974-ből egyenesen azt írja, hogy a magyaroknál „a nép nagyobb része“ e foglyokból áll.

² Jireček, *Gesch. d. Bulg.* 82.

³ A Pozsonyi Krónika Árpádöt és az egész népet szlaven és horvát nőkkel házásítja össze. (Endlich. kiad. 64.)

⁴ E szók jegyzéke Miklosichnál, *Die Slav. Elemente in Magyar. és Hunfalvynál*, M. o. ethn. 216. 275.

a töröktől szorongattatva, Horvát-Szlavon ország tájairól, földesuraink engedélyéből, időnként új telepések foglaltak helyet e vidéken. Így történt aztán, hogy határunkban a Kutas helynév idővel Tót-Kutasra változott s hogy magában városunkban a XV. század folyamán a lakosok egy része tót volt, mert mikor Hunyadi János ide, a város biráihoz „s többi, ott lakó népeikhez és jobbágyaikhoz“ rendeletet | 1455 szept. küld, ezt világosan „mind a magyarokhoz, mind a tótokhoz“ intézi.¹ Így történt továbbá, hogy a tótság nyomait nemcsak vármegyénk falu neveiben,² hanem határunk földrajzi elnevezéseiben is feltaláljuk, mire példáulak szolgálnak Csárpa (bocskor), Barth (vizes hely), Dillinka (osztott hely), Gorzsa (körtefa), Hajda (előre!), Horgonya (lapos), Iglód (viz), Kéró (kera, bokor, vessző), Kórógy (krog, felhasított), Kovázdi (kovász). Laponyag (halászás), Palé (felgyújtott), Pernyi (darabos), Porgány (prodani, eladott), Susan (száraz patak), Szeretség (seret, tó), Tére (vásár), Torda (kemény), Zsena (széna), nálunk ma is ismert határrészek s illetve vizek nevei — bár e nevek egy része (Barcz, Kéró) a kun nyelvből is megfejthető. A szláv fajhoz tartoznak a rácok is, kik főleg a rigó-mezei vesztett csata után a török által fenyegettetve, valamint a hon | XIV. sz. eleje más tájaira, úgy vidékünkre és határunkba is, kisebb-nagyobb tömegekben beköltöztek. E beköltözés

¹ Müncheneri okl. másolat a Békés vm. muzeum ltban.

² Békés megyében: Szerhet, Mágó, Krakkó, Petrezsan, Csarna, Bírityó, Udvarnok, Doboz. Csongrád megyében: Gyóla, Maty, Ostora, Kurcza, Morotva, Csongrád, Pusztaszer, Tót-Kalocsa. Csanád megyében: Tóti, Tót-Palota, Tót-Hodos, Velnök, Novaszél, Báka, Tervár, Zsadány.

valóságos özönléssé változott át a XV. század közepe óta, midőn Szerbiát a török elfoglalta. Csongrád megyét Brankovics Vuk vezetése alatt szállották meg,¹ de Alpáron és vidékén már elő- | 1442 zőleg megfészkeltek magokat,² Békés- | 1465 táj. megyében Gyulán, M. Megyeren szintén találkozunk velök, de legtöbb jutott belőlök mégis Csanád megyébe, hol a Jaksicsok nagy uradalmat szerezvén, teljes erővel rajta voltak farkonaik elterjesztésén. Altaluk jutottak be határunkba is s telepedtek le főleg Csomorkányon, Férgeden, Kéktó-Ráróson, valamint a szomszéd Donát-egyházán is. Már az időben nevezhették el róluk a nagy-laki utat Rác-utnak, mivelhogy a külsejüknél s erkölcsükénél fogva feltűnést keltő jövevények Nagylakról, Pitvarosról. stb. ez uton jártak városunkba. Az új vendégeket királyaink igen szívesen fogadták és törvényeink különös kedvezményben részesítették, pl. a dézma fizetés alól őket felmentették:³ nem csuda | 1481 azért, hogy Kinizsi Pál csakhamar ezután még 50 ezret hozott be magával az országba, egyik török hadjárata végeztével.

Laktak vidékünkön továbbá bolgárok és besenyők is. Amazok, tudjuk, hogy Szalán és Áhtum vezérek népe voltak, kikről már emlékeztünk. Utóbbiak birodalma a Körös folyótól Szörényig terjedt volna, a mi tán nem is lehetetlen, ha meggondoljuk, hogy Áhtum székhelyét épen vidékünkön tartotta, Csanádon. A környékünkben levő Varsány, Varsánd falu és Vosciani elnevezések is tanúsítják, hogy ezeknek e tájon telepeik

¹ Századok, 1868. 531.

² Knauz, Sz.-Benedeki apátság. I. 246.

³ Gr. Teleki, Hunyadi. kor. V. 197.

voltak. A Névtelen szerint is Taksóny alatt sok bolgár költözött hazánkba.¹ Még I. Geiza király is említi oklevelében a Csongrád táján lakó bolgárokat (voschiani).² A besenyők 1232-ből szintén úgy említettnek, mint a kik Csanád-vár mellett laknak,³ e megye területén az egész korszakban nagyobb számmal találtattak s mint harcosok külön földekkel is birtak.⁴ Ezek, a | 1345 honfoglaló magyarok félelmes ellenfelei, t. i. idővel meggyöngültek s I. István korától fogva a kunok által szorongattatva, tömegesen költöztek be hazánkba. Hogy közülök egy ló tolvaj Soltra is jutott, a Váradi Regestrumban⁵ olvassuk. A bolgárokról azonban semmi külön történeti emlékünksincs földrajzi neveinkben, a mi annál természetesebb, mert ez időben a bolgárság a maga nemzeti nyelvét már elveszítette s azt a szlávval cserélte fel. A besenyők nyelvtörténeti emlékeit szintén hasztalan keressük, mert ezek szavai, mint afféle ugor nyelv családhoz tartozók, a magyar elnevezésekben felolvadtak.

Oláhok, valamely részben, szintén lakhattak e vidéken, mert Nesztor szerint a wlachok (rómaiak, dákok), azon a helyen, a hol az ő korában a magyarok és bolgárok lak- | XI—XII. száz. tak, megrohanták a Duna menti szlávokat, közéjük furakodtak és erőt vettek rajtuk.⁶

Ráczokra vallanak nálunk a Bodrog (buturug, sonka), Ingu (vászón), Kurg (futás), Csarpa (női czipő), Petres (átkelni), Órs (urs, medve) helynevek.

¹ Jirečeknél, Gesch. d. Bulg. 76.

² Knauznál, Mon. Strig, I. 54.

³ Wenzel, Árp. u. okmt. VI. 503.

⁴ Anjouk, okmt. IV. 554.

⁵ XCII. §.

⁶ Jirečeknél, Gesch. d. Bulg. 76.

Ép' ily kevés nyelvtörténeti nyomot hagytak hátra a kunok, bár ez utóbbi elemeknél jelentékenyebb volt a gyarapodás, melyhez általuk az itteni lakosság jutott. Láttuk, hogy a XII.-dik századtól kezdve több izben csapatostól költöztek be ide. Történészeink nagy része¹ ugyan azzal tartja, hogy ezek magyarul beszéltek: ennek azonban az egykorú értesítések ellenmondanak. Ugyan is:

a) Julián szerzetes, ki IV. Béla királyunk megbízásából keleten, Nagy-Magyarországban, hátra maradt vérrokonainkat felkereste, mikor itt a tatár fejedelem követével találkozott, erről egyebek közt azt mondotta, hogy értette „a magyar, orosz, kun, német, szerecsen és tatár nyelveket“ s ezzel a magyart a kuntól megkülönböztette.²

b) Rogerius mester a Kuthenre vádaskodó magyarok szájába egyebek közt azt a gyanusítást is adja, hogy ez azért jött volna be ide, hogy a föld minőségét kiismerje és nyelvünket megtanulja,³ a minek semmi értelme sem lett volna, hogyha a mi nyelvünk azonos lett volna a kunnal.

c) Az esztergomi káptalan 1268.-diki levelében egyenesen meg vannak nevezve a kunok tolmácsai,⁴ kikre semmi szükség sem lett volna, hogyha ők magyarul beszéltek volna.

d) Hogy külön nemzetiségöket még századok mulva is fentartották, annak Oláh Miklósa bizonyossága, ki az országban lakó népeket t. i. „a magyarokat, németeket, cseheket, szlávokat, ráczókat, kunokat a t“ stb. rendre elősorolván, többek közt

¹ Pray, Fejér Gy., Jerney, Horváth M., de különösen Gyárfás.

² Szabó K. Nagy-Magyarorsz. dolgai 95.

³ Rogerius, Carm. mis. XIX.

⁴ Knauznál, Mon. Strig. I. 561.

azt mondja, hogy „ezek nyelve egymástól különbözõ, kivéve, hogy némely szavaik a kölcsönös használat kövekeztében egymáshoz hasonlóak vagy egyforma hangzásúak“.¹

e) De legkézzelfoghatóbb bizonyítéka a különnyelvűségnek az a kun szótár, melyet 1303-ban Petrarca ajándékozott a velencei könyvtárnak s melyet kitünõ hazánkfia, gróf Kun Géza, 1880-ban Codex Cumanicus cím alatt magyarázatokkal közrebocsátott. E szerint a kun nyelv a turkoman és ozmanli nyelvekkel együtt a nyugoti török nyelvek körébe tartozik², a mi természetesen nem zárja ki, hogy némely szók és személynevek (Gyula, Nána, Alpár, Barcz, Solt stb.) a magyarok és kunok által már igen korán közösen ne használtattak volna, bár ez utóbbiak személynevei a magyarra nézve rendszerint idegen és érthetetlen hangzásúak.

A kunok nyelvébõl Barcz (tó), Bakes (kert), Csany (Chon, vér), Korhány,³ (kurgan, halom), Gyõ (geu, árpa), Nyék (neki, jó), Kéró (Keyran, személynév) kivételével nem ismerek több maradványt határbeli és szomszédos helyneveinkben, — bár e vidék jó részben hatalmukban volt, mert különben nem is lehetne megérteni, hogy a hõdi csata alkalmával a kunok ellen harczoló gyõztes magyar sereg, miért fosztotta volna ki ezt az egész vidéket.⁴

Általában mondhatjuk, hogy a helyi föld-

¹ Nic. Olahi, Hungaria, Bélnél, Apparatus 37.

² Gr. Kun, Cod. Cum. előszó LXVII. s köv. II. Ugyancsak tôle, A kunok nyelvéről és nemzetiségéről, akad. értek, a nyelv- és széptud. körébõl. Budapest, 1885.

³ Volt más felé is az országban. Így Békés megyében kettõ. (Anspachi oklevél 1510-bõl).

⁴ Bonfini, Decad. II. libr. IX.

rajzi nevekben, a szláv kivételével, a többi idegen nemzetiség itt lakásának alig maradt valami nyoma. Mert bár az 1075. és 1138-diki kir. adománylevelekben s a Váradi Regestrumban e vidékről felsorolt földrajzi és személy nevek túlnyomó része még idegen hangzású: kétségtelen, hogy idők folytán az idegenszerűség innét jóformán eltűnt, sőt még a szláv eredetű földrajzi nevek is magyaros vonásokat vettek fel, a mi kétségtelen bizonyítéka a magyarság állandó fölényének és áthasonító erejének. Magyarok voltak földesuraink s magyar volt a jobbágyság zöme. Az aradi káptalan vizsgálati jegyzőkönyve s Hunyadi János | 1450 1450-ki beigtató oklevele az egész környékből igen nagy számú család nevet őrzöttek meg, s ezekből és a többi vidékünkre vonatkozó levelekből, úgy-szólván, csupa magyar nevek hangzanak felénk. A csomorkányi 53 családból csak háromnak volt idegen neve. Vásárhely 12 | 1469 megnevezett jobbágya közül pedig csak kettő viselt szláv nevet Nem minden régi földrajzi és | 1516 személynevünket tudjuk ugyan egyik vagy másik nyelvből származtatni: de kétségtelen, hogy azok közt sok van, mely ősmagyar eredetű, s olyan, melynek törzse a mai irodalmi és helyi tájnyelvben már nincs is meg, de jó részben megtalálható még a különböző vidéki tájszavak közt. Ilyen földrajzi elnevezések nálunk: Atka (vizfenék), Bogdány (zimankós), Czinkus (sors, ravasz), Czitek (cziikk), Bere (magvas kender feje, szőlő karó), Det (ded, kised), Dóka (hosszú dolmány), Gera (üledék só), Kopáncs (harkály), Kosd (berbécs, ürű), Picsó (picsók, levezető árok), Szikáncs (szilánk), Tege (tegnap, vagy tegező). A helyi tájnyelv adja a Katra-ér meglejtését, minthogy Kátré nálunk víz hordta giz-gaszt jelent.

A nomád népek világszerte sehol sem lévén szaporák, utalva vannak arra, hogy ebbeli fogyatkozásukat idegen foglyok szedése által pótolják, mit minél nagyobb számban űzni, nemcsak őseinknek, de Ázsia és Amerika minden ős népének kiváló törekvése volt. Eleink rabló hadjáratainak is ez volt legfőbb célja.¹

Freysingeni Ottó szerint a beköltözött magyarok fekete ábrázatúak voltak, mélyen beülő szemekkel s alacsony termetűek.² Ábrázatukat a hunok módjára behasogatták s hajukat lenvirták. A mongol betörés idején a tatárok női már igen rútak voltak a magyar nőkhöz képest. XII—XV. századbéli itteni csontvázaink a mai rendes nagyságot tanúsítják, de köztük elég számmal vannak magas termetre vallók is, mely körülmény a magyar faj anyagának javulására vall, a mi a faj keveredésnek általánosan ismert következménye. Pedig az éghajlat és a talajviszonyok, a föld árjának magassága, a bűzhődő mocsarak, az erdők és hegyek hiánya nem engedték, hogy a levegő egészséges maradjon, az orvosi szolgálat pedig jóformán a semmivel volt határos, miről egyebek közt az erzsébeti sírok tanuskodnak, melyek közt két, nemesi osztályhoz tartozó, csontvázat leltünk, melyek mindenikének alsó lábszár

¹ I. István, IV. László és a pápák ugyan azt rendelték, hogy a foglyokat szabadon kell bocsátani, ez azonban csak a keresztyén és hazai foglyokról szólott s a rendelet megújítása azt gyaníttatja, hogy a vitézek azt sem igen tartották meg.

² De gestis Frid. I. imp. I. 31. — A hunok és tatárok is alacsony termetűek voltak. Ellenben a mongolok már közép magasságúak, széles vállúak, lapos, összenyomott képűek, tompa orruak. (Hammer-Purgstall, Gesch. d. gold Horde 41—2.)

csontja eltörve s a csontvégek egymásra felfeküdve s így összeforrva voltak, a mi az illető nagy fokú sántaságát idézte elő. Az pedig rendes dolog leleteinknél, hogy a fogsorok csorbák és a meglévő fogak egy részben rosszak, a mi tudvalevőképpen hátrányosan hat az egészségre.

4.

Lakás, építkezés, ruházat, ékszerek, fegyverek, használati eszközök, élelmezés.

Őseink nomád életet folytattak s ennek következtében az állandó lakhelyekkel és a szilárdabb építkezési módokkal sokáig nem barátkozhattak meg. A krimi nogajaiknak s a tovább keletre lakó nomád népeknek még ma sincsenek sátraik sem, hanem e helyett két kerekű kocsijokat borítják be nemez ernyővel, — ép' úgy, mint az ó-kori sauromaták és az agathyrsok, kiket a görögök ép' ezért szekéren élőknék (hamaxobitáknak) neveztek.¹ Teljesen megfelelt ennek a mi pásztoraink életmódja, kiknek még félszázad előtt is ott volt tanyájuk, a hol két kerekű talyigájukat megállították, melyre a szükséges élelmi és ruházati cikkeket rakták. Más viszonyok közt a pásztorok kunyhót és sátrat készítettek a földön maguknak s ezt jegyezte meg őseinkről Freysingeni Ottó, ki hazánkban átutazván rólok ezt írta . . . „Falvaikban és városaikban a leghit-

¹ Ratzel, A föld s az ember, ford. Simonyi 261. V. ö. jelen művünk I. 230.